

II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikalarına Bakış*

The Education Policies of the II. Constitutional Era

Emine AŞÇI

B. A. İzzet Baysal Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, E-posta: asci_e@ibu.edu.trorcid.org/0000-0002-7113-751x

Article Info

Article Type	Research & Theoretical
Received	18.01.2020
Accepted	14.09.2020
DOI	10.17497/tuhed.676873
Corresponding Author	Emine AŞÇI
Cite	Aşçı, E. (2020). II. Meşrutiyet dönemi eğitim politikalarına bakış. <i>Turkish History Education Journal</i> , 9(2), s. 492-509. DOI: 10.17497/tuhed.676873

* Bu makale yazarın İttihat ve Terakki'nin Fikri Yapısı ve Siyasi Yansımaları isimli doktora tezinin içindeki küçük bir alt başlığın genişletilmiş şeklidir.

Öz: II. Meşrutiyet dönemi her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yeni ve önemli gelişmelerin kaydedildiği bir süreçtir. Özellikle Batı tarzı eğitim modellerinin çokça tartışıldığı bu süreçte yönetim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin elindedir. Memleketin bütün sorunlarının çözülmesi hedefi ile yola çıkmış olan İttihat ve Terakki'nin en fazla önem verdiği konu başlıklarından biri eğitimidir. Bu süreçte eğitim dilinin ne olması gerektiği, okulların denetlenmesi, medreselerin ıslahı, Batı tarzı okulların açılması gibi konular çokça tartışılmıştır. Osmanlıca bir yaklaşımla bütün bu konu başlıklarında birtakım hedefleri olan İttihat ve Terakki programlarındaki eğitim başlığı altındaki maddelere dayanarak bu hedefleri yerine getirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede iş başına getirdiği bazı eğitimciler vasıtasıyla eğitimde başarılı dönüşümler yapmak istemiştir. Fakat Osmanlı Devleti'nin kozmopolit yapısı, keskin bir muhalefetin varlığı ve ekonomik yetersizlikler sebebiyle bu çalışmalar tam manasıyla başarıya ulaşamayacaktır.

Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, İttihat ve Terakki, Eğitim Tarihi, Eğitim Politikaları

Abstract: The Period of II. Constitutional Monarchy is a process in which new and important developments are recorded in the field of education as well as in all fields. Management is in the hands of The Committee of Union and Progress (CUP), especially in this process where Western-style educational models are widely discussed. Education is one of the topics of the importance of the CUP that has been set out with the goal of solving all the problems of the country. In this process, topics such as what the language of education should be, supervising schools, reclamation of religious schools, the opening of Western-style schools have been widely discussed. With an Ottoman approach, the CUP tried to fulfill these goals based on the articles under the title of education in the CUP Programs, which had some goals in all these topics. Within this framework, the CUP wanted to make successful transformations in education through some of the educators' CUP brought to work. However, due to the cosmopolitan structure of the Ottoman Empire, the sharp opposition in the face of it, and the economic inadequacies, these works will not be successful.

Keywords: II. Constitutional Monarchy, The Committee of Union and Progress (CUP), The History of Education, The Policy of Education

Extended Summary

Purpose

Many ideas were put forward to save the Ottoman state during the II. Constitutional Era. In this context, education is an issue that all opinion men and politicians think about. In this study, thoughts and practices in the field of education in this period, including developments that will shed light on Republican Turkey, were tried to be explained.

Method

In this study, efforts have been made to conduct a resource analysis within a very broad framework. The process in question in this article has been analyzed by exploiting many sources, especially some research books, archival documents, and the press of the period.

Conclusion

II. Constitutional period political, social, cultural, military etc. in all areas, it is an important breaking point for the Ottoman state as well as for Turkish history. During this period, many political movements were discussed, and some were implemented in practice. While the social structure has undergone changes and transformation, the cultural structure has also been affected by this change. In all these changes, the opinion men of the era and the politicians who came out of these opinion men had an influence.

During the II. Constitutional period, these people of ideas and politicians who tried to save the country tried to think about all kinds of ideas and political alternatives or try these alternatives. Almost all of the intellectual men and politicians of the II. The constitutional period was very well educated, had the opportunity to get acquainted with books, even if they could not travel to Western countries in person, and was aiming to reach the high technical level reached by European states. For this reason, even if they did not have sinking ideas, they aimed to adapt the Ottoman state to innovations, remove outdated practices and move to modern systems.

II. Constitutional period was not just a constitutional process for the Ottoman Empire, but because of the libertarian environment it created, many ideas became debatable. Within the framework of these ideas put forward for the recovery of the country, one of the issues that have been considered most has been the subject of Education. The basis, principles, and objectives of education are the main topics in this respect. In addition, it was considered to reform and modernize all levels of education starting from primary education until reaching higher education. During this period, there are two prominent names in the field of education, Emrullah Efendi and Sati Bey. They both came up with various ideas for the complete regulation of the Ottoman education system and had the opportunity to implement them. Emrullah Efendi was more interested in Darülfünün, whereas Sati Bey was interested in the arrangement of Darülmualim and Darülmualimat.

The political guide of the II. constitutional period is the Union and Progress. In Congress, regulations, and programs in the early days of the Union and progress, the subject of education was considered as a separate topic and outlined major goals. In this context, it was decided that primary education should be free of charge by the state. The steps taken by the Union and progress in relation to education have been largely incomplete due to fierce opposition within and outside the country, insufficient physical space and material, and material, lack of qualified teachers, and wars. However, during this period, private schools were tried to be put under state control and madrasas and Alphabet were tried to be reformed. Although the reformation of the madrasah to train enlightened-minded clergy results in good results, I. With the entry into World War II, these activities remained current. As for writing, the Enveri writing system that Enver Pasha found, though not long-term, will carry the rule of writing words as they are read.

Although the educational activities during The II. Constitutional Period did not reach their full purpose for the reasons mentioned above, they will form the basis of the

revolutionary movements that Mustafa Kemal Atatürk will carry out in the field of education after the establishment of the Republic of Turkey.

Mustafa Kemal Atatürk will completely eliminate foreign influence in education with his regulations related to foreign schools. Turkish, history, geography, such as lessons will be taught by Turkish teachers, these rules will close schools that do not accept. When converting the writing language to the Latin alphabet, it will create a new Turkish alphabet by adding other letters to this alphabet that correspond to the phonetics of the Turkish language. In order to start an education move, it will ensure that the people who will establish National Schools will be literate in a short time. For this great educational move to be successful, he will establish a Turkish language institution and a Turkish historical institution. In this way, Mustafa Kemal Atatürk will have implemented what İttihat and Terakki can and cannot do.

Giriş

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı tarihinde eğitim üzerinde en çok yazının yazıldığı ve tartışıldığı ve eğitim sorunları üzerine kafa yorulduğu, deneyim kazanıldığı bir evre oldu. Sistemsiz de olsa bütün çağdaş düşünceler bu dönemde Osmanlı Devleti'ne aktarılmaya çalışıldı. Eğitim düşüncesi alanında hem Batı'dan gelen süreli yayınlar hem de Avrupa'ya giden yabancı öğrenciler ve araştırmacıların eser ve makaleleri, Bulgarcadan çevrilen eserler vs. pedagoji ismiyle anılan eğitimi Osmanlı'ya taşıdı (Ergün, 1996, s. 41). II. Meşrutiyet Döneminin şekillendiricisi de İttihat ve Terakki olduğundan bu cemiyet en başından beri tıpkı II. Abdülhamit'in yaptığı gibi eğitim meselesini her zaman ciddiye alarak bu hususa kıymet verdi (Kodaman, 1991; Karpat, 2005; Doğan, 1994, Fortna, 2005). Ahmet Rıza'nın belki de en çok önemseydiği konu toplumun eğitilmesi fikridir (Çavdar, 1999, s. 58-59). Bu çerçevede Jön Türkler, toplumu dönüştürmede entelektüel bir elitin rolünün önemli olduğuna inanıyor, bu yönüyle halkı eğitime misyonunu ellerine alıyorlardı. Toplumun seviyesinin yükseltilebilmesi için düzenli reform yapan ve dayanışma içinde bir toplum öngören İttihatçılar bu konuda bilime ve eğitime başat bir rol verdiler. İttihat ve Terakki de birlik ve bütünlüğü sağlamak için var gücüyle devleti maddi yönden geliştirmeye çalışıp, eğitime daha fazla önem vererek, bütün unsurları bir çıkar ortaklığı çerçevesinde birleştirmeye uğraştı (Ahmad, 2010, s. 49,111).

Yöntem

Nitel yaklaşımla yürütülen bu çalışmada gerekli olan veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Araştırmada çok geniş bir çerçeve içinde bir kaynak analizi yapmak için çaba sarf edilmiştir. Araştırma kapsamında ele alınan II. Meşrutiyet dönemi eğitim politikaları; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri, Mebusan Meclisi Zabıt Cerideleri, Osmanlıca makaleler, nizamname ve programlar ve dönemin basını olmak üzere birçok birinci elden kaynağın yanı sıra pek çok telif-tetkik eser ve makale incelenerek ortaya konulmaya

çalışılmıştır. Çalışmanın Osmanlıca kaynakları içerisinde yer alan Osmanlıca makale, nizamname ve programlar grubu kaynakları daha ziyade İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aittir. Böylece hem cemiyetin hem de II. Meşrutiyet döneminin zihniyeti anlaşılmalı çalışılmış ve bu zihniyetin çerçevesi çizilirken konunun eğitim meseleleri ve uygulamalarına yansımaları örneklendirilmeye gayret edilmiştir. Kaynak grubu ve çalışma alanı itibarıyla doğrudan insanlar üzerinde bir veri toplanmadığı için bu çalışma etik kurul kararı onayı gerektirmemektedir.

Bulgular

Araştırmada elde edilen bulgular "İttihat ve Terakki'nin Yayınlarında Eğitimle Alakalı Düşünceler", "II. Meşrutiyet Döneminde Toplum Kesimlerinde Osmanlı Eğitimin Genel Görünüşü", "II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanındaki Çalışmalar", "Ortak eğitim dili oluşturulması", "Okullarla alakalı düzenlemeler", "Medreselerin ıslahı meselesi", "Harflerle alakalı düzenlemeler ve önemi" başlıkları altında incelenmiştir.

İttihat ve Terakki'nin Yayınlarında Eğitimle Alakalı Düşünceler

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamname-i esasi'nin ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci maddelerinde cemiyetin maksatları şöyle izah ediliyordu: "Her hususta sebeb-i muvaffakiyet olan ahlak-ı hasene-i milliyeyi takviye, ulum ve maarif ve terakkiyat-ı medeniyeyi hazırlayı, adet-ı kavmiye ve ihtiyacat-ı mevkiyemize tatbikan Memalik-i Osmaniye'de neşir ve tamime çalışmak..." (Aydoğan, Eyyüboğlu, 2004, s. 24).

Aynı zamanda Osmanlıcılığın tesisi için eğitimi önemli bir vasıta olarak gören İttihatçılar siyasi programları ve nizamnamelerinde bu konuyu sık sık dile getirmekteydi. Örneğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 yılı siyasal programındaki maddelerde her Osmanlı'nın devletin denetiminde olmak kaydıyla özel mektep açabileceği ve ilköğretim eğitiminin ücretsiz ve Türkçe olacağı belirtiliyordu (Tunaya, 1988, s. 67; Hüseyin Cahit, 1908, s. 1). Bununla beraber İttihat ve Terakki, mahalli dillerin öğretiminin seçmeli olması da istiyordu. Yine İttihat ve Terakki Cemiyeti 1911 yılı Nizamnamesinin 56. Maddesinde cemiyetin kulüpleriyle alakalı olarak şöyle denilmektedir:

... ve kulüplerindeki efradı sanat ve meslek ve derece-i ihtisaslarına göre maarif, sanayi, ticaret, ziraat ve ittihad-ı anasırı temin için uhuvvet-i Osmaniye ve terbiye-i milliyemizi ikmale saygı için hayat-ı fikriye ve hıfzıssıhha-i umumiye ve emsali encümenler teşkil ederler ("Osmanlı İttihat ve Terakki", 1327, s. 18-19).

Cemiyetin 31 Ekim-13 Kasım 1910 tarihleri arasında Selanik'te yaptığı yıllık kongrede de en önemli sorunlar eğitim konusunda ortaya çıkmıştı. Cemiyet, gece derslerine ve yeni okullar kurmaya devam etme kararı almış, bu arada öğretmen yokluğu da söz konusu edilmiş, Selanik ve İzmir'deki "İttihat ve Terakki Mektepleri"nin öğretmen okulu haline çevrilmesi kararlaştırılmıştı. Bu toplantıda ayrıca şimdiye kadar açılmış olan okulların varlıklarını devam ettirebilmeleri için "maarif onluğu" adı altında bir "Millî Yardım Sandığı"nın kurulması da kararlaştırılmıştı (Ergün, 1996, s. 266). Bu bağlamda öğretmen yetiştirmek meselesi önemle ele alındı. Örneğin "Maarifte Islahat" başlıklı makalesinde, "Muallim Mecmuası", mevcut

Darümuallimin ve Darümuallimatlarla ilgili Doktor Nazım Bey'in Maarif Nezâretine geldikten sonra komisyonlar teşkil ederek maarifte yapılması icap eden ciddi ıslahatlara büyük ehemmiyet verildiğini belirtmiştir (Karagöz, Duman, Aralık 2014, s. 584). Bu okullarda ıslahat faaliyetleri gerçekleştiren bir diğer isim Satı Bey'dir. Satı Bey, Eylül 1908'de Dârümuallimin-i İbtidâiyye, Kasım'da Dârümuallimin-i Âliye müdürlüğüne tayin edildi. İttihat ve Terakki dönemi boyunca çeşitli yurt dışı gezileri yaparak eğitimle alakalı veriler toplayan Satı Bey'e göre toplumların geri kalması veya ilerlemesinin din ve milliyetle ilgisi yoktu. Geri kalmanın en önemli sebebi taassup ve bilgisizlik idi (Buzpınar, 2009, s. 176-178).

Cemiyetin 1913'teki siyasi programında eğitim görüşleri şöyleydi:

- İlköğretim programı, ibtidâî ve rüşdî okullar birleştirilecek, okul programlarına her yörenin özelliklerini içeren ziraat, ticaret ve sanat dersleri konacaktır.
- İstanbul'da bir "Dârümuallimîn-i Âli" kurulacak, vilâyetlerdeki öğretmen okulları ve idadilerin sayısı da arttırılacaktır.
- Bu okullarda dinî ve bedenî eğitime özel bir önem verilecektir.
- İlk ve ortaöğretimde "meslekî muallimin" kurulacak; öğretmenlerin atanma, görevden alma ve ilerleme biçimleri hakkında bir yasa tasarısı hazırlanacaktır.
- Bir "Encümen-i Dâniş" kurulacak, ayrıca bir telif ve tercüme eserleri komisyonu oluşturulacak, okul kitaplarının hazırlattırılmasına çalışılacaktır.
- İstanbul'da bir "Kütüphane-i Milli" kurulmasına çalışılacaktır.
- Medreseler düzeltilecek; köylerdeki özel ve cami okullarının idaresi için Evkaf Nezareti'nde bir "Maarif Şubesi" kurulması önerilecektir.
- Orta ve yükseköğretimde yabancı uzmanlardan yararlanılacaktır.

Maarif Nazırlığı yapanların çoğu bu cemiyetin aktif üyeleri olduklarından, hatta cemiyetin programlarındaki eğitim kısımlarını kendileri yazdıklarından, görev başında oldukları zaman bu faaliyetleri özellikle gerçekleştirmeye çalışmışlardır (Ergün, 1996, s. 266-267). Örneğin öğretmen yetiştirmekle alakalı olarak 1916 Kongresi Program ve nizamnamesinin "kısım-ı maarif" bölümünün sondan ikinci maddesi bu hususa yönelikti ("Osmanlı İttihat ve Terakki", 1332, s. 10-11).

II. Meşrutiyet Döneminde Toplum Kesimlerinde Osmanlı Eğitimin Genel Görünüşü

Eğitim meselesini bir anda çözebilmek o kadar kolay değildi. Tanzimat'tan beri süregelen bir çok başlılığın olduğu eğitim sisteminde yerli okullar, Batı tarzı mektepler ve medreseler olarak ikiye ayrılırken gayrimüslimlerin ve yabancıların da ayrı ayrı okulları bulunmaktaydı ve bunlardan son ikisi zaman içerisinde devletin dahi denetleyemediği oluşumlar haline gelmişti. Osmanlıcılığın tesisi için okulların, dolayısıyla okullardan yetişen tüm öğrencilerin Osmanlıcı fikirlerle donatılmış olması gençlerin dimağında ve kalbinde Osmanlılık fikrinin perçinlenmesi gerekmekteydi. Örneğin II. Meşrutiyetin ilanından sonra Kanun-i Esasi'ye aykırı olarak ve Osmanlı halkları arasına ayrılık sokacak nitelikte faaliyet gösteren mektepler açılmış veya genişletilmişti. Osmanlı yönetimi bu mekteplerin olduğu kadar askeri mahiyetteki kimi hususi mektepler, cemiyetler, kulüpler ve izcilik teşkilatlarının kapatılmasına çalıştı (BOA. TFR.I.SL; 199/19814, 1326 L 13; BOA. MF.MKT; 1121/31, 1327 R 29; BOA. DH. HMŞ; 9/33, 1328 Ş 24; BOA. DH.EUM.LVZ; 22/32, 1332 Ş 08; BOA. MF.MKT; 1209/53, 1333 B 20). Yine cemaat mekteplerinin kimileri yabancı ülkelerdeki uzantılarıyla birleşmek

yönünde faaliyetler göstermekteydi. Örneğin Yanya'daki Musevi mekteplerinin, merkezi Paris'te bulunan Alyans İsrailiyet Cemaati'ne bağlanarak Alyans İsrailiyet Mektebi adını alması ve bu mekteplerin yabancı tebaadan müdür ve idareciler tarafından idare edilmesine dair alınan bilgi üzerine hükümet bunu kararlarına aykırı bularak müsaade etmediğini bildirdi (BOA. MF.MKT; 1112/35, 1327 Ra 08.) Ancak daha önce de değinildiği üzere kuruluşundan itibaren olduğu gibi II. Meşrutiyetin ilanından Balkan Savaşları'nın sonuna kadar İttihat ve Terakki'nin gayrimüslimlere olan tutumu liberal bir eğilim göstermekteydi. Bunun en güzel örneklerinden birini eğitim teşkil ediyordu. İttihat ve Terakki'nin yukarıda değindiğimiz 1908 tarihli programındaki eğitim maddesi ile 1910 tarihli beyannamesi bu liberal anlayışın en belirgin örneği idi. Fakat yurt dışında bu konunun yansıması aynı şekilde olmamıştır. Örneğin The Times Gazetesi 26 Ağustos 1908'de bu durumu şöyle ifade etmiştir:

Genç Türklerin eğitim programının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Hıristiyanlar tarafından şiddetli bir tepkiyle karşılanacağı açıktır. Eğer bu eğitim politikasına ısrarla devam edilirse Hıristiyan unsurlar arasında bir yakınlaşmaya sebep olabilir. Bu unsurlardan hiçbiri, özellikle de Rumlar geçmişte gözlerinden sakınarak korudukları eğitim alanındaki ayrıcalıklarından vazgeçmeyeceklerdir (akt., İleri, 25 Mart 2015, s. 215-216).

Esasen İttihatçılar, Rumların eğitim alanındaki ayrıcalıklarına dokunmuyorlardı ve dokunmayacaklardı. Gazete "Türkçenin bütün ortaokul ve liselerde eğitim dili olarak zorla kabul ettirilmeye çalışılmasının ciddi sorunlara sebep olacağından" bahsederek Selanik'teki Genç Türk Komitesi'ne sunulan, her biri bir diğerinden ağır Rum isteklerini şöyle sıralamıştı:

Patrikliğin ayrıcalıklarının korunması, şimdiye kadar verilmiş olan eğitim haklarının devam etmesi, yönetim bölgelerinin yeniden düzenlenmesi, bölge meclislerinin ve seçim meclislerinin yeniden organizasyonu, resmî belgelerde ve mahkemelerde nüfusun çoğunluğunun konuştuğu dilin kullanılması, çeşitli bölgelerde yerel milis kuvvetlerinin oluşturulması, para toplamak için muhtelif dinî cemiyetlere hak tanınması. Gazete bu isteklerin çoğunun, Bulgarların istekleri gibi Genç Türklerin programıyla çelişeceğini belirterek yazıyı sonlandırmıştı (İleri, 25 Mart 2015 s. 215-216).

İttihat ve Terakki ise gayrimüslimlerin mektepleri (Taşdemirci, 2001, s. 13-30) hususunda daha önceden kazandıkları ve Osmanlıcılığı zedeleyen haklarına mani olmadığı gibi ilk zamanlar kendisine bağlı mekteplerin oluşumunda onların mekteplerini örnek aldı. İttihat ve Terakki, cemiyete bağlı olarak açılan bu mekteplerin Maarifin müdahalesi olmaksızın cemiyetin idare edeceği, mekteplerin programının cemiyetin merkezince yapılacağı ve idaresi için de "maarif onluğu" adı altında cemiyete mensup fertlerden bir vergi alınacağı bir sistem kurma yoluna gitti. Hatta o zamana kadar açılmış ve ileride açılacak olan mekteplere muallim yetiştirmek üzere Selanik'te bir de Hususi Muallim Mektebi açılmasını kararlaştırdı. Dolayısıyla bu devirde bütün gayrimüslimler gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti de Maarif Nezâretini bir tarafta bırakarak "Tefriki Tedrisat" yolunu tuttu (Ergin, 1977, s. 1280). Öte yandan İttihat ve Terakki'nin II. Meşrutiyetin ilk zamanlarında uyguladığı geniş özgürlük çerçevesinde şekillenen Osmanlıcı kanaatleri ve uygulamaları sebebiyle gayrimüslimler çok rahat hareket etme imkânı da bulmuşlardı. Örneğin bu ilk aylarda İttihat ve Terakki ile Taşnakların yakın münasebeti

olduğundan, bir iddiaya göre Taşnaklar Van'daki Ermeni ruhani önderinin konutunu, hem cismani hem de dini danışma kurulunu, bu kurulların yürüttüğü kültür ve eğitim heyetini ellerine geçirmiş, bunun sonucunda okulları teftiş görevini de devralmıştı (Avaryan ve Minassian, 2005, s. 39). Cemiyetin bu esnek politikayı uygulaması, cemiyetin ilk zamanlarındaki programsızlığı kadar bir zorunluluk gibi de görünmektedir. Zira II. Meşrutiyetin ilk yıllarında Türk olmayan mebusların, patrikhanelerin, siyasî fırkaların, matbuatın ve nihayet yabancı hükümetlerin gösterdikleri zorluklar yüzünden hiçbir şey yapılamamış, Maarif işlerinde Nisan 1909 tarihine kadar yedi maarif nazarı değişmiştir (Koçer, 1974, s. 169).

Mebusan Meclisi'nde gayrimüslim vekillerin tefrik-i tedrisat ile alakalı keskin görüşleri İttihatçıları derinden etkileyecektir. Örneğin Selanik mebusu Yorgaki Artas Efendi "Milletin istikbali mekteplerdedir (MMZC, 15 Mayıs 1325 Cumartesi, s. 40)" derken benimsediği cemaatin milli geleceğini düşünmektedir. Bu çerçevede İttihat ve Terakki bu konuda kanuni düzenleme yapma ihtiyacı hissedecektir. Nitekim Meşrutî idare ilan edildiğine göre kanunun nüfuz edemeyeceği hiçbir mesele kalmaması gerekir. Dolayısıyla mekteplerini istedikleri gibi tesis ve idare eden istedikleri efkâr ve hissiyatı neşr ve telkine muvaffak olan bazı cemaatler, İttihat ve Terakki'ye göre bundan sonra milletin istikbali doğrultusunda düzenlenen kanunlara uymak mecburiyetindedirler. Örneğin İpek mebusu Hafız İbrahim Efendi o devirde umulan bu ülkü ortaklığına işaret etmektedir:

Biz ırk itibariyle, unsur itibariyle adam aramayacağız. İnsan olmak itibariyle vatana hizmet itibariyle arayacağız. Ordumuza, vatana en güzel bir hizmet yapar da, amma ecdadı bilmem ne imiş, ne olursa olsun, biz ne mekteplerimizde, ne ordularımızda, ne bahriyemizde hiçbir hizmeti ayırmayacağız. Hiçbir sınıfın, hiçbirisinin başına, künyesine işaret koymayacağız, Osmanlıdır diyeceğiz (MMZC, 23 Mayıs 1325, s. 124).

II. Meşrutiyet Döneminde iki kez Maarif Nazırlığı yapmış olan Emrullah Efendi (Ülken, 1979, s. 200) 1910 yılında Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu hazırladı. Bu kanun ilköğretim sistemini düzenliyor ve çocukların yaşlarına uygun bir eğitim alması hedefleniyordu. Ancak önemli bir kısmıyla Cumhuriyet Türkiye'sinde de etkinliği devam edecek olan bu kanunun yasalaşması 1913'ü bulacaktır. Zira İttihat ve Terakki'nin eğitim politikasında Balkan Savaşları bir kırılma noktası olacaktır. Temmuz 1912'de Gazi Ahmed Muhtar Paşa'nın sadrazamlığında kurulan ve düzenlediği İdare-i Hususiye-yi Vilayat Kanun-u Muvakkati yasa tasarısıyla merkezî değil aksine âdem-i merkezî bir yapı tahayyül eden "Büyük Kabine" bu yönüyle eğitimin tüm vilayetlerde kurulacak özel idarelerce yönetilmesini (Ergin, 1977, s. 1297-1299) öngörüyordu. Fakat Balkan Savaşları bu hükümetin sonunu getirdi. Ayrıca bu savaşlar sonunda Osmanlı Devleti, Balkanlardaki gayrimüslim unsurlardan Sırp ve Bulgarların tamamını, Rumların ise önemli bir kısmını, kaybettiği topraklarla birlikte sınırlarının dışında bıraktı. Öte yandan 23 Ocak 1913'de Enver Paşa ve beraberindekilerce gerçekleştirilen Babıali Baskını sonrasında İttihat ve Terakki, yönetimde daha ziyade askeri bir sistem kurdu ve I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek bu yönetim şekli dâhilinde daha önceki çoğulculuğa pek yer verilmedi. Fransızların kendi aralarındaki bir yazışmada Beyrut'taki Suriye Fransa Konsolosu Mösyö Couget'e gönderilen bir beyannamede, Balkan Savaşları bir Haçlı Seferine benzetiliyor ve bu konuda gayrimüslimlerle bağlantı kuruluyordu:

Balkan Harbi İslamlarca dini bir harp, bir Haçlı Seferi telakki edilmektedir. Bu harpte Hilale karşı, Haç birleşmiş; Hıristiyanlık, İslam'a karşı vaziyet almıştır. Bu noktadan hareket eden Müslümanlar için, Türkiye'nin çökmesi ve felaketleri, Hıristiyanların Osmanlı İmparatorluğunda mevcudiyetine bağlan(acaktır). İslam telakkisine nazaran Devletin uğradığı felaketlerin başlıca müsebbipleri, Osmanlıcılığın anadan doğma düşmanı olan Osmanlı Hristiyanlardır (Cemal Paşa, 2012, s. 303-304).

Bu hususun İttihat ve Terakki tarafından da aynı haliyle telakki edilmesinden mütevellit özellikle 1914'den itibaren eğitim politikasında değişiklikler yapıldı. Yönetim yeniden cemaat mekteplerinden program talep edip özellikle Rum öğretmenler hakkında askerlik işlemlerinin yapılması kararını alacaktı (Kerimoğlu, 2007, s. 22). Ağustos 1915'te de Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi çıkarılarak gayrimüslim okullarıyla alakalı yeni düzenlemeler yapılacaktı. Dikkate şayan bir durum olarak "azınlık" terimine yer verilmeyen, gayrimüslimlerden "Türkiyeli cemaatler" diye bahseden bu talimatnamedeki düzenlemeleri kısaca özetleyecek olursak: bu okulların hangi okullar olduğu tanımlanmış (madde 1), ihtiyacın üzerinde bir büyüklükte olmaması istenen bu okulların sadece o cemaate ait nüfusun bulunduğu mahallerde açılacağı belirtilmişti (madde 3). Bu okullarda Türkiye tarih ve coğrafyası dersleri zorunlu olarak Türkçe ve Türk öğretmenler tarafından verilecekti (madde 6). Maarif Vekâletinden ruhsat alınmadıkça bu okullarda ecnebi görevli istihdamı yasaklanmıştı (madde 8). Bu okullar bölgelerinin en büyük mülki memurları tarafından denetlenecekti (madde 10). Aynı denetleme özellikle müfettişlerce rahatça yapılabilecekti ve bu müfettişler okulların fiziki şartları, talimata ne kadar uyulduğu, öğretmenlerin izin belgelerinin olup olmadığı, okulun belirtilen programa ne kadar uyduğu ile alakalı inceleme yapabilecek gerekirse okul yönetimini uyararak resmi makamlar için rapor tutabilecekti. Bu müfettişler özellikle bu okulların öğrencilerine aşılacağı fikirleri –düşmanlık, ayrımcılık yapılması gibi- dini propaganda yapıp yapılmadığı gibi hususları da yakından inceleyecekti (madde 35-36) (Unat, 1927, s. 311-318). Aynı yıl bütün ecnebi müesseselerde Türkçenin kullanılmasını mecburi sayan ilk kanun çıkarıldı. Hatta bu durum üzerine Anadolu Osmanlı Demiryolları Şirketi, memurlarına Türkçe öğretmek için üç sınıflı bir dil dershanesi açtı. Türk mekteplerinde edebiyat programları da değiştirilerek milli edebiyata daha geniş yer verildi. Bu dönem milliyetçiliğin yükseldiği ve bütün gazetelerin milli mefkûreden bahsettikleri bir dönemdi (Safa, 1999, s. 76-77). Daha önceki tartışmaların bir neticesi olduğu fark edilen bu son talimatname, eğitim hususunda İttihat ve Terakki'nin geldiği en son noktayı göstermektedir. Öte yandan 1913 sonrasında eğitimde daha ziyade Türk unsuruna ağırlık verilmeye başlandığının (Uyanık, Haziran 2009, s. 75-84) da bir kanıtıdır. Bu bağlamda eğitim konusundaki İttihat ve Terakki görüşleri bir risalede şöyle geçmektedir: İttihat ve Terakki bunlara (Gayrimüslimlere):

Artık (Osmanlı'dan ayrılmayı uman) bu eski hayâlleri unutunuz. ...Osmanlı olunuz, ...Eğer zabıt olmak, memur olmak istiyorsanız Türkçe öğreniniz. Çünkü devletin lisanı Türkçedir. Memleketimizde her millete göre ayrı ayrı lisanlarla ayrı ayrı icrâ-yı hükûmet kabil değildir" diyor. ... Bir devlet için yalnız bir resmî lisan olur. Şimdi resmî lisanının Türkçe olmasını istemek hükûmetin dini din-i İslam olmasını arzu etmek haklı değil midir? (Bu) diğer bütün milletlerin hakkını almak, dinlerine, lisanlarına itibar etmemek, onları Türkleştirmeye çalışmak mıdır? (...) Bulgaristan'da yedi yüz bin Türk Müslüman bulunuyor. Bulgaristan hükûmeti Türklerin kalabalık bulunduğu yerlerde hükûmet

lisanının Türkçe ve hükûmet dininin İslam olmasına izin verir mi? Yunanistan Teselya'daki Türklere bu imtiyazatı bağışlar mı (Hatibzade Ayetullah, 1328, s. 13-14)?

Bu ifadelerin örneği 1915 tarihli Mekatib-i Hususiye Talimatnamesidir ki bu talimatnamede belirtilen özel okullarda Türkçe'nin kullanımı ile bu okulların devlet denetimine tabi olması gibi hususlar Atatürk döneminde yabancı okulların düzenlenmesinde de temel alınacaktır.

II. Meşrutiyet Döneminde Eğitim Alanındaki Çalışmalar

Ortak eğitim dili oluşturulması

Osmanlı Devleti'nin ilk ve tek yazılı anayasası olan Kanun-i Esasi, resmi dil olarak sadece Türkçe vurgusu yapmıştı. Anayasa, 18. maddesinde: "Tebaa-i Osmaniye'nin hidemat-ı devlette istihdam olunmak için devletin lisan-ı resmisi olan Türkçeyi bilmeleri şarttır" ve madde 68'de: "...Türkçe bilmeyenlerin (...) Heyeti Mebusan için azalığa intihabı caiz olm (az)", "Dört seneden sonra icra olunacak intihaplarda mebus olmak için Türkçe okumak ve mümkün mertebe yazmak dahi şart olacaktır" ("Kanun-i Esasi", 7 Zilhicce 1293/23 Aralık 1876, s. 1-40). denilmekteydi. 1908 sonrası Osmanlılık politikasının bir tezahürü olarak sık sık "Osmanlıca" ifadesinin geçtiği bol miktarda arşiv belgesi bulunmaktadır. Mesela II. Meşrutiyetin ilanından birkaç ay sonra Kosova Vilayetine gönderilen bir yazıda gayrimüslim mekteplerinde Osmanlıca'nın eğitim ve öğretimine önem verilmesinden (BOA. TFR.I.KV.; 209/20833, 1327 08 20 leaf 3) bahsedilmektedir. 1909 tarihli bir arşiv belgesinde de Meclis-i Mebusan'a takdim edilmekte olan arzuhallerden bazıları farklı lisanlarda olduğu görüldüğünden devletin resmi dili de Osmanlıca olduğundan bundan böyle Osmanlıcadan başka lisanlarla yazılı evrakın kabul edilmeyeceği ilan edilirken (BOA. DH.MKT; 2903/17, 1327 07 30) Türkçe değil Osmanlıca vurgusunun yapılması önemlidir. Esasen "Osmanlıca" "Türkçe"nin yazı diline verilen bir isimdir. Ancak bu ufak ayrımda mümkün mertebe etnik bir vurgu yapılmaması resmi zihniyeti gösteren güzel bir örnektir. İttihat ve Terakki, Osmanlıcı düşünceleri sebebiyle ittihat-ı anasır için ilk evvel ortak eğitim lisanının Osmanlıca olmasını kabul ettirmek maksadıyla çaba göstermiştir. Aynı amaçla ortaya attığı "idadi tahsilin ortak olması" teklifinden ise vazgeçmek zorunda kalacaktır. Bu konuyla alakalı Yeni Gazete'de Sofya'dan Times'a yazılan "Mektepler meselesi" isimli bir haberde şunlar geçmektedir:

Jön Türklük bütün Hristiyanlarca memnuniyeti mucip olan idadi tahsilin müşterek olması teklifinden feragat etmişlerdir. Hristiyan jimnazları baki kalacaktır. Şu kadar var ki tedrisat-ı aliye Türkçe olacağı için bütün Hristiyanlar Türkçe tahsiline mecbur olacaklardır. Hristiyan mekteplerinde Türkçe tedrisi için muvafık kitaplar olmadığından bu gibi kitapların telifine başlanacaktır. Bununla beraber her tarafta müşterek Milli Osmanlı Mektepleri de bulunacak ve Hristiyan talebe Hristiyan mekteplerine veya bu mekteplere devam hususunda serbest bırakılacaktır (Mektepler Meselesi, 19 Eylül 1908, s. 1).

Bu bağlamda ileriki sayfalarda üzerinde geniş bir şekilde durulan Mektepler Meselesi 1909 yılında yeniden alevlenecektir. Zira bu yıl İttihat ve Terakki, bütün mekteplerin öğrencilere hangi fikirleri aşıladığını görebilmek için bu mektepleri denetlemek istemekteydi. Osmanlı kimliğinin sağlanması için de ortaöğretimin resmi dil olan Osmanlıca ile yapılmasının

yanında mahalli dillerin de öğretilmesini savunmuştu. Bu konu ile alakalı Hayyalel-Felah Risalesinde şöyle denilmekteydi:

Osmanlıcaı öğrenen Arap, Kürt, Türk, Ermeni, Bulgar, Rum (ilh.) hepsine maksadını kolayca bildirebilir. İşte bu kavimlerin asıl dilleri başka olmakla beraber resmî lisanları birdir. O da Osmanlıcadır. Yalnız din ve mezhep ihtilâfı bir millet teşkiline mani olabilir mi? Hayır. Millet teşkiline mani olamaz. Zira din ve mezhep meselesi en ziyade ahirete ait bir meseledir. Hâlbuki dünya işlerinde insanlar menfaatlerini unutamazlar. Ve menfaatleri bir olanların ittihat etmeleri lazımdır". Aynı risalede Osmanlıcılıkla alakalı şunlar söylenmektedir: "Osmanlı milletini vücuda getiren İslam ve Hıristiyan kavimler birbirinden ayrılabilir mi?... Osmanlılığı vücuda getiren kavimler mümkünü yok birbirinden ayrılmazlar. Zira bu ayrılık kendi menfaatlerine muzırdır o derecedeki bunlardan birisi ayrılır ayrılmaz mahv ve helak uçurumuna kendi kendini atmış olur. Memalik-i Osmaniye, Avusturya, Rusya, İngiltere gibi büyük Avrupa devletleriyle sarılmıştır. Osmanlılıktan ayrılan parça tıpkı bir lokma gibi kendini bu kuvvetli devletlerin hırs ve tamah dişleri arasında ezilmiş bulur (Hayyale'l-Felâh. (1326, s. 4-7).

Mahalli diller serbestisi II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında İttihat ve Terakki'nin Türkçü değil Osmanlıcı bir yaklaşımda olduğunun deliliydi. Nitekim mahalli dillerin öğretilmesine imkân sağlanması eğitimde merkezîyetçi değil aksine adem-i merkezîyetçi bir tutumun sergilendiğini göstermekteydi. Buna mukabil konu, ilk evvel mecliste ciddi tartışmaların çıkmasına sebep oldu.

Okullarla alakalı düzenlemeler

Müslümanlar Meşrutiyet'in ikinci kez ilanından birkaç yıl önce okul öncesi eğitimi veren kurumlar açmaya başladılar. Ancak bu dönemde Osmanlı Devletinde Yahudiler ve Ermenilerin okul öncesi öğretmenliği kurumları olduğundan bu okullarda Yahudi ve Ermeni öğretmenler görev yapmıştır. Bu öğretmenler, Avrupa'da terk edilmiş ve zararları anlaşılmış yöntemleri uygulamışlardır. Satı Bey bu dönemde bir çocuk yuvası açmıştır. Yukarıda bahsedilen Tedrisat-ı İbtidaiye Kanunu ile zorunlu kılınan ilköğretimin ilk kez devlet okullarında parasız olduğu hükme bağlandı. Bu kanunla, ilköğretim müfredatındaki akli ve nakli bilimlerin yanı sıra beden eğitimi ile erkek öğrenciler için askerlik kız öğrenciler için de dikiş dersleri konuldu. Daha önceki sıbyan mektepleri zaman içerisinde kapandı. 1913 kanunu ile rüştiyeler ilköğretimle birleştirip orta öğretimden ayrıldı ve idadilerin adı sultaniye çevrilerek elliden fazla sultani açıldı. Yükseköğretimde ise tuba ağacı nazariyesi çerçevesinde 1912'de yapılan bir düzenleme ile Darülfünun beş ayrı fakülteye ayrıldı. Dışarıdan Alman ve Macar profesörler getirildi. Bu dönemde Darülfünundan başka Orman Mekteb-i Âlisi (1909), Dişçi Mektebi (1909), Kadastro Mekteb-i Âlisi (1911), ve İnas Darülfünunu (1915) kuruldu. Çok sayıda mesleki ve teknik eğitim veren kurumlar açıldı. Öğretmen yetiştirme noktasında da Satı Bey köklü yenilikler yaptı. 1909'da Darülmualimin müdürü olan Satı Bey, okuldaki dokuz yüz öğrenciye bir sınav yaparak başarılı olan yüz ellisi ile eğitim-öğretime devam etti. İkinci bir işi olan öğretmenleri okuldan uzaklaştırdı. Görsel eğitim modeline geçerek dönemin ileri gelenlerine okulda konferanslar verdirdi. Ancak yine de bu dönemde öğretmenlik kıymet görmediğinden nitelikli öğretmen yetiştirmek ve bunlarla memleket sathında geniş bir eğitim hamlesi yapmak pek mümkün

olamadı (Ergün, 1996, s. 273-409; Akyüz, (2013, s. 267-284; Ergin, 1977, s. 1273-1317; Koçer, 1974, s, 193-217).

Medreselerin ıslahı meselesi

Dönemin yayınlarından İctihat dergisinde verilen rakamlara göre 1914'te yalnız İstanbul'da 178 medrese vardı. Bunlarda 7.000 öğrenci yaşıyordu. Buna karşılık Darülfünun'un İlahiyat ve Edebiyat fakültelerinde 348, Fen fakültesinde 200, Hukuk fakültesinde 2.119 öğrenci vardı. Üniversitenin bu en önemli üç fakültesindeki öğrenci sayısı, medrese öğrencilerinin sayısının yarısı kadar bile değildi. Medrese öğrencilerinin çoğunluğunun ortalama yaşı 35'ti. 40-45 yaşları arasında olan çok sayıda öğrenci vardı. Medreseler büyük bir işsiz ve asker kaçağı yuvası olmuşlardı. Medreseleri bu durumdan çıkarmak, öğretim programlarına modern bilimleri sokmak gerekliydi. Ayrıca, aydın kafalı din adamları yetiştirilmeliydi. Bunlar İslam'ın sanat, ticaret ve dünya kazançlarını teşvik eden akıl yanlarını öğrencilerine öğretmeliydiler (Berkes, 2011, s. 439).

Kılıçzade Hakkı Bey medreselerin programlarından bahsederken “falan imamın vaz ettiği kavaide göre” şekillendiğini ve “Çünkü ulema-i etrakın muharrici Fatih ve Süleymaniye medreseleri olup, hâlbuki fûnun-ı müsbete ve nazariyat-ı cedide-i hukukiye bu medreselerin henüz kapılarından bile duhule cüreytab olamamıştır (Kılıçzade Hakkı, 1332, s. 20)” diye yazmıştır. Böylece medreselerin ilmi anlamda içler acısı bir halde olduğunu belirtmiştir.

Dönemin eğitimcilerinden Satı Bey'e göre Tanzimatçıların en çok üzerinde durdukları mesele mektep-medrese ikiliğidir. O, Tanzimatçılar medreselerin ıslah edilmediğinden şikâyetçidirler demiştir. Ardından bu ıslah işinin lüzumuna katılmış, fakat eskiden bunu yapmak fırsatının daha çok olduğunu söylemiş, “Tanzimat mektep açacak ve ikilik yaratacak yerde, medreseleri ıslah etmeliydi” fikrini ele almıştır. Bunun için Batı bilgilerini okutan okulların açılış tarihlerini inceleyerek, bu okullardan hiçbirinden vazgeçilemezdi; onların yerine medreselere “Bazı fen dersleri koyarak” mesele halledilemezdi sonucuna varmıştır. Tanzimat'ın doğurduğu ikiliğin zaruri ve tabii olduğunu, kanunlar ve mahkemelerdeki ikiliğin de aynı suretle bir zaruret olduğunu söylemiştir. Nitekim Emrullah Efendi Fransız de maarif sisteminden mülhem bir maarif planını (Esbab-ı mucibe mazbatası) kurmuştur ki bu Tanzimat'tan beri gelen zihniyete uymuştur (Ülken, 1979, s. 200-202). Medreselerde yapılan ıslahatı da yakından takip eden ve 1910'daki ilk ıslahat hareketinde önemli rolü bulunan Emrullah Efendi düzenlenen törende yaptığı konuşmada gerek bakanlık gerekse hükümet olarak bu gibi müspet faaliyetleri samimiyetle destekleyeceklerini, böyle bir ıslahatın ulema tarafından gerçekleştirilmesini takdirle karşıladıklarını belirtmiştir (Kazıcı, 1995, s. 165-166).

Eski Osmanlı geleneğinde medrese bir din kurumu değil, bir devlet kurumuydu ve başlıca fonksiyonu hukuk eğitimi vermektir. II. Mahmut döneminden itibaren mektep-medrese ikiliğinin oluşması ile medrese dinî kesimin temeli olarak görülmeye başlandı. Bu, Avrupa'daki din-devlet ayırımına benzer bir ayırımdı. Bu ayırım ileriki yıllarda artarak devam etti. II. Meşrutiyet Döneminde mektep lehine bir modernleşme olmasıyla da daha karışık bir hal aldı. Bu dönemde Batıcıların istekleri netti. Kılıçzade Hakkı Bey bir makalesinde “Ne istiyoruz?” diye sorup cevabı da yine kendisi vermişti: “İstediğimiz basit olduğu kadar hakkımızdır. Biz dünya ve ahiret işlerinin birbirinden ayrıldığını istiyoruz (Kılıçzade Hakkı,

(1332), s. 19).” Bu örneklerin haricinde eğitim mevzuunda kanaatlerini geniş bir şekilde çeşitli risalelerle anlatan Şeyhülislam Musa Kazım’ın özellikle medreselerde dil meselesi ile alakalı sözlerine de dikkat çekmek gerekir. Nitekim medreselerin ıslahı çerçevesinde Musa Kazım Efendi, Müslümanların yabancı dilleri öğrenmeleri gerektiğinden hatta bu dillerin medreselerde öğretilmesi gerektiğinden bahsetmiştir:

.... İşte Türkçe ne ise Fransızca da, İngilizce de odur. O da Arapçanın gayrı bir lisanıdır. Türkçe caiz oluyor da İngilizce neden caiz olmasın. Kezalik camide Türkçe lisanla ders okunuyor. Günah oluyor mu? Hayır. Peki, Fransızca söylesek ne olur? Arapçaya nispetle Türkçe ne ise, Fransızca da odur. Fransızca da başka bir şey mi? Şu hâlde, neden medresede ecnebi bir lisan tahsil edilmesin (Musa Kazım, Eylül 1325, s. 23)?

Bütün bu yorumların da desteğiyle II. Meşrutiyet Dönemindeki dini aydınlanma çerçevesinde İslam’ın bir akıl ve tabiat dini olarak değerlendirilmesiyle birlikte medrese eğitiminin içerisine modern bilimlerin konulmasıyla bu kurumlar gerici ve gelenekçi olmaktan çıkabilecekti. Farklı düşüncelerden gelen bu ortak görüşün etkisi altında 1909’dan başlayarak medreseleri modernleştirme işine girildi. Bu çerçevede Medaris-i İlmiye Nizamnamesi (“Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi”, 16 Safer 1328 / 13 Şubat 1325, s. 127-138) yayınlandı. Medrese talebeliği on iki yıl ile sınırlandırıldı. Ayrıca Harbiye Nezâreti asker kaçaklarının peşine düşerek medreseleri bunlardan ayıklamaya çalıştı.

II. Meşrutiyet Döneminde medreselerde yapılan en önemli değişiklik, kuşkusuz medreselerin temizlenmesi, bir düzen ve disiplin altına alınmasıydı. Bunu da ancak -asker kaçaklarını bu kurumlardan temizlemek suretiyle- ordu yapmıştı (Ergün, 1982, S. 59-89). Pilot bölge olarak, en eski medreselerden olan Fatih Medresesi seçildi. Bundan sonra medresede fizik, kimya, astronomi, hendese, coğrafya okutulacağı, modern medresenin ilerleme yolunu açacağı belirtildi. İctihad Dergisi bile, medreselerin ıslah edilemeyeceği yollu kampanyasını bir süre durdurdu. Meşihat dairesinin ileri gelen üyelerinden biri medreseleri daha yüksek eğitim kurumları, bir çeşit üniversite yapacak bir proje bile hazırlamıştı. Bu “Medrese üniversitesinde” dört fakülte bulunacaktı:

1. Şer’î Bilimler Fakültesi: Bunda tefsir, hadis, kelâm, fıkıh ve ahlâk bölümleri bulunacaktı.
2. Hikmet Fakültesi: Bunda felsefe, matematik ve tabiat bilimleri bölümleri bulunacaktı.
3. Tarih Fakültesi: Bunda genel ve İslam tarihleri ve siyer okutulacaktı.
4. Dış Fakültesi: Bunda Arapça, Farsça ve Türkçe okutulacaktı.

Tıp fakültesi müstesna, bu Medrese Üniversitesi, Maarif Bakanlığı’na bağlı olan Darülfünun karşılığı olarak Şeyhülislamlığa bağlı bir İslam üniversitesi oluyordu. İçinde hukuk, Roma hukuku gibi konular olmamak üzere, vaktiyle kurulması düşünülen ve Şeyhülislamlığın yıkmayı başardığı Tanzimat Darülfünununun İslamlaştırılmış bir türü oluyordu. Herkese umut verici gözüken bu girişim, gerçekte güçlenmiş olan Şeyhülislamlığın yetkesini eğitim sisteminin hiç değilse bir bölgesine genişletmesi demektir. Şeyhülislamlık, II. Mahmut, Tanzimat ve II. Abdülhamit dönemlerinde bile sahip olmadığı bir yetki kazanmaktaydı. Yalnız eylem alanında değil, düşün alanında da yeni yetkilerle donanmış üstün bir otorite olmaya başlamıştı. (Berkes, 2011, S. 456-457). Öte yandan yukarıda bahsedilen nizamname önceleri ödenek yetersizliğinden sonraları ise kimi öğrencilerin savaşa kimilerinin memleketlerine gitmesi

sebebiyle Balkan Savaşları'nın başlamasıyla uygulanamaz oldu. Yeterince öğrenci kalmaması ıslahat çalışmalarını da durdurdu. Ödenek yetersizliği I. Dünya Savaşı sırasında da etkili olmaya devam etti. Yine de hükümet bu aralıkta yeni medreseler açmış ve 1 Ekim 1914'te de İstanbul Medreseleri için İslah-ı Medaris Nizamnamesi adıyla bir tasarı yayınlamıştır (Ergün, 1996, s. 469).

Harflerle alakalı düzenlemeler ve önemi

Harf meselesi, Osmanlı Devleti zamanında eğitim başlığı çerçevesinde tartışılan bir diğer konudur. Arap alfabesi ile Türkçenin sayıları itibarıyla sesli harf konusundaki uyumsuzluk başlıca tartışma konusudur. Bu durum yazı dilini de sıkıntıya sokmaktadır. Bu sebeple Osmanlı alfabesinin ıslahı ya da tamamen değiştirilerek yeni harflere geçilmesi konusu tartışılacaktır. Arap harflerinin Türkçe yazımdaki yetersizliğini ilk vurgulayan kişi, XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi olmuştur (Arıkan, 1990, s. 2). 1869'da aynı yetersizliği vurgulayan Mustafa Celalettin Paşa Latin harflerine geçilmesini savunmuştur (Mustafa Celalettin Paşa, 2014, s. 30). Paşa'nın bu eserini dikkatle okuyacak isimlerden birisi gelecekte Harf İnkılabını gerçekleştirecek olan Mustafa Kemal Atatürk olacaktır. II. Meşrutiyet Döneminde ise bu konuda ilk yazıp çizen isimlerden olan Celal Nuri şunları söyler:

Hurufatımız berbattır. Bu harflerle bir işimizi göremeyiz. Bunlar nâkâfidir. Harflerimizin noksanından, bir işe yaramadığından, gayr-ı amelî bulunduğundan burada bahsetmeyeceğiz. Yalnız şurasını söyleyeceğiz ki bu harfleri ve bunlarla yazılmış ibarâtı avam suhuletle öğrenemiyor. Bunlar gayr-ı tabii şeylerdir. Bu hal terakkiyata mâni oluyor. Ahalide tahsil ve tenevvür hahişini söndürüyor. Anın için hurûfu ıslâh gibi boş, vâhi tedabire müracaat edeceğimize bir saat evvel, kemal-i cesaretle Latin harflerini kabul etmeliyiz (Bayur, 1991, s. 453)

Bu konu Batıcılar arasında da yoğun tartışmalara sebep olmuştur. Örneğin Japonya'nın harflerini değiştirmeden de gelişme gösterebildiğini düşünen Satı Bey harflerin değiştirilmesinin karşısındadır. Satı Bey bu konuda şunları söyler:

Filhakika elifbamızın pek zor ve kusurlu olduğu inkâr kabul etmez hakikatlerdendir. Fakat acaba elifbamızın bu zorluğu adem-i terakkimizin esbabı arasında hakikaten ehemmiyetli bir mevki sahibi midir? Bizim gibi uzun bir mazi-yi edebiyeye malik bir milletin birden bire yeni bir alfabe kabul etmesi mümkün ve caiz midir? Nihayet elifbamızı ıslah ederek kolaylaştırmak kabil değil midir (Satı, 11 Nisan 1329, s. 1327-1329)?

Konuya İttihat ve Terakki açısından bakılırsa Arnavutlar, Kürtler gibi etnik grupların Latin alfabesine geçişi yönetimin en sert şekilde karşı çıktığı düşüncelerden birisi idi. Ancak gerek II. Meşrutiyet öncesi verdikleri sözler ve gerekse İmparatorluk unsurları üzerinde baskı yapmadıklarını göstermek için yönetim Latin alfabesine bu unsurların geçişini teşvik eden yayınlara izin veriyor ancak hiçbir unsuru Latin harflerini kullanmaya zorlamadığını bildirdiyordu. Nitekim Enver Paşa'nın bu konuda açıklamaları bulunmaktadır (Hanioglu, 1981, s. 318). Latin harflerine geçilmesi gerektiği ile alakalı yazarlardan bir diğeri Kılıçzade Hakkı'dır. II. Meşrutiyet Döneminde keskin bir dille bu geçişi savunmuştur. Fakat konu, Talat Paşa ile aralarında küçük bir münakaşa geçmesine sebep olmuştur. Yıllar sonra Kılıçzade bu anısını

yazmıştır. Buna göre Paşa Kılıçzade için, kendisinin cesur biri olduğunu ancak harfler konusuna daha önce tembih ettiği gibi artık girmemesi gerektiğini “softaları başıma üşüştürüyorsun” diye çıkışarak ifade etmiştir. Kılıçzade onlarla ilmi bir tartışma ortamı talep edince de bu sorunla uğraşmak istemediğini, kendisinin bu konuda yazmaya ısrar etmesi halinde dergiyi kapacağını söylemiştir (Kılıçzade, 1 Temmuz 1923, s. 3196). Bu konuşma hükümetin zaten bulanık olan ortamda daha fazla sorun istemediğinin göstergesidir. Kimi düşünürler ise Osmanlıca alfabenin ıslah edilmesi konusunda hemfikirdirler. Bu konuda en çok Sebilürreşat’ta çeşitli yazılar kaleme alınmıştır. Bu yazıları yazarlardan Milaslı İsmail Hakkı yeni bir alfabe usulü ortaya çıkarmıştır. Buna göre kelimelerin içine her gerektiğince vuayel/sesli harf konulmaktadır. Buna benzer bir yazı usulü 1914-1918 Genel Savaşı sırasında Enver Paşa tarafından ortaya atılacak ve orduda kullanılmasına teşebbüs edilecektir (Bayur, 1991, s. 454-455). Bu yazı sistemi harflerin bitişik olmak yerine ayrı ayrı yazılması esasına dayanan “huruf-ı munfasıla” sistemidir. I. Dünya Savaşı öncesinde kullanılmaya başlanan bu sistem “Ordu Elifbası”, “Hatt-ı Cedid”, “Enver Paşa Yazısı”, “Enverî Yazı” isimleriyle de anılır. Fakat bu sistem, yazımda Arap harf sistematığına uymadığından dolayı okunmasında zorluklar yaşanmış ve haberleşmeyi zora sokmuş olmasından ötürü bir müddet sonra kullanılmamaya başlanmıştır (Ülkütaşır, 2000; Canbolat, 1991). İmla kurallarını bizzat Enver Paşa’nın icat ettiği ve imlanın haricinde sesli harfler de ilave edilen bu ıslahat, harf inkılabının on dört sene öncesinde bugün kullandığımız Latin Alfabesinde uygulanan “kelimelerin okunduğu gibi yazılmaları” kuralının temelini teşkil edecektir (Bardakçı, 07 Aralık 2014).

Sonuç

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti açısından sadece anayasal bir süreç olmamış yarattığı özgürlükçü ortam sebebiyle pek çok fikir tartışılır hale gelmiştir. Memleketin kurtarılması için ortaya atılan bu fikirler çerçevesinde üzerinde en çok kafa yorulan meselelerden birisi eğitim konusu olmuştur. Eğitimin temeli, ilkeleri ve hedefleri hususları bu yönüyle temel konu başlıklarıdır. Yanı sıra ilköğretimden başlamak üzere yükseköğretime varıncaya kadar tüm eğitim basamaklarının ıslahı ve modernize edilmesi düşünülmüştür. Bu dönemde eğitim hususunda öne çıkan iki isim vardır ki bunlar Emrullah Efendi ve Satı Bey’dir. Her ikisi de Osmanlı eğitim sisteminin baştan aşağı düzenlenmesi için çeşitli görüşler ortaya atmış ve bunları uygulama fırsatı bulabilmişlerdir. Emrullah Efendi daha ziyade Darülfünün ile ilgilenirken Satı Bey Darülmualimin ve Darülmualimatın düzenlenmesi ile ilgilenmiştir.

II. Meşrutiyet döneminin siyasal yönlendiricisi İttihat ve Terakki’dir. İttihat ve Terakki daha ilk zamanlarındaki kongre, nizamname ve programlarında eğitim konusunu ayrı bir başlık olarak ele alarak belli başlı hedefler sıralamıştır. Bu çerçevede Osmanlıcanın temel eğitim dili olması ilköğretimin devlet tarafından ve ücretsiz olacağı karara bağlanmıştır. İttihat ve Terakki’nin eğitimle alakalı attığı adımlar ülke içi ve dışında şiddetli bir muhalefetin olması hem fiziki mekân ve materyal hem de maddi yetersizlikler, nitelikli öğretmen kitlesinin eksikliği ve savaşlar sebebiyle büyük oranda yarım kalmıştır. Yine de bu dönemde özellikle özel okullar devlet denetimine sokulmaya çalışılmış, medreselerin ve alfabenin ıslahına çalışılmıştır. Aydın

fikirli din adamları yetiştirmek için yapılan medrese ıslahı çalışmaları güzel sonuçlar verse de I. Dünya savaşına girilmesiyle bu faaliyetler akim kalmıştır. Yazı konusunda ise Türkiye Türkiye'nin bulunduğu Enverî yazı sistemi uzun soluklu olamasa da kelimelerin okunduğu gibi yazılmaları kuralını gündeme taşıyacaktır.

II. Meşrutiyet dönemindeki eğitim faaliyetleri yukarıda bahsettiğimiz sebeplerden tam manasıyla amacına ulaşamasa da Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu sonrası Atatürk'ün eğitim alanında gerçekleştireceği inkılap hareketlerinin temelini teşkil edecektir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (2010). *İttihat ve Terakki (1908-1914)*. İstanbul: Kaynak.
- Akyüz, Y. (2013). Türk eğitim tarihi MÖ. 1000-MS. 2013. Ankara: Pegem.
- Arkan, Z. (1990). Latin harfleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*. 2 (5), 2.
- Avagyan, A., Minassian, G. F. (2005). *Ermeniler İttihat ve Terakki işbirliğinden çatışmaya*. İstanbul: Aras.
- Aydoğan E., Eyyüboğlu. İ. (2004). *Bahaeddin Şakir bey'in bıraktığı vesikalara göre İttihat ve Terakki*, Ankara: Alternatif.
- Bardakçı, M. (07 Aralık 2014). Harf Devrimi'nden 14 sene önce yapılan imlâ devrimi girişimi: Enver Paşa yazısı. *HaberTürk*.
- Bayur, Y. H. (1991). *Türk İnkılâbı tarihi*, (C. 2-K.4). Ankara: TTK.
- Berkes, N. (2011). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi.
- BOA. DH.EUM.LVZ; 22/32.
- BOA. DH.HMŞ; 9/33.
- BOA. DH.MKT; 2903/17.
- BOA. MF.MKT; 1112/35.
- BOA. MF.MKT; 1121/31.
- BOA. MF.MKT; 1209/53.
- BOA. TFR.I.KV; 209/20833.
- BOA. TFR.I.SL; 199/19814.
- Buzpınar, Ş. T. (2009). Satı el-Husri. *TDVİA*, (C.36). İstanbul, 176-178.
- Canbolat, M. (1991). Arap yazılı Türk alfabesinin gelişmesi. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*. Ankara: TTK.
- Canbolat, M. (1991). Tartışmalar ve açıklamalar. *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara: TTK.
- Cemal Paşa, (2012). *Hatıralar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası.
- Çavdar, T. (1999). *Türkiye'nin demokrasi tarihi 1839-1950*. Ankara: İmge.

- Doğan, N. (1994). *Ders kitapları ve sosyalleşme (1876-1918)*. İstanbul: Bağlam.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk maarif tarihi*, (C. III-IV). İstanbul: Eser.
- Ergün, M. (1982). II. Meşrutiyet döneminde medreselerin durumu ve ıslah çalışmaları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 30 (1-2), 59-89.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet döneminde eğitim hareketleri, 1908 –1914*. Ankara, Ocak.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğunun son döneminde İslâm, devlet ve eğitim*, (çev. P. Sıral). İstanbul: İletişim.
- Hanioğlu, Ş. (1981). *Bir siyasal düşünür olarak Doktor Abdullah Cevdet ve dönemi*. İstanbul: Üçdal.
- Hatibzade Ayetullah, (1328). *Kime rey verelim? İttihad ve Terakki-Hürriyet ve İtilaf hangisi iyi*. İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekası, 13-14.
- Hayyale'l-Felâh*. (1326). Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kardaşlarına hediyesidir. Selanik, 4-7.
- İleri, İ. (2005). Batı gözüyle II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı hükümetlerinin dil ve eğitim politikalarına karşı tepkiler. *OTAM*, ss.213-220.
- Kanun-i Esasi. (7 Zilhicce 1293/23 Aralık 1876). *Düstur*. 1. Tertip, (C.4). 1-40.
- Karpat, K. H. (2005). *İslam'ın siyasallaşması, Osmanlı Devleti'nin son döneminde devlet, kimlik, inanç ve cemaatin yeniden yapılandırılması*, (çev. Ş. Yalçın). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Kerimoğlu, H. T. (2007). II. Meşrutiyetin ilk yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikası ve Rumlar. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (22), 133-143.
- Kılıçzade Hakkı (1 Temmuz 1923). İzmir İktisat Kongresinde harfler meselesi II. *İçtihad*, (155), 3196.
- Kılıçzade Hakkı, (1332). Ne istiyoruz? *İtikadat-ı Batılaya ilan-ı harb*. (İkinci Tabı). Dersaadet: Matbaa-i Şems.
- Koçer, H. A. (1974). *Türkiye'de modern eğitimin doğuşu ve gelişimi (1773-1923)*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Kodaman, B. (1991). *Abdülhamit devri eğitim sistemi*. Ankara: TTK.
- Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi (16 Safer 1328 / 13 Şubat 1325). *Düstur*. (1330). Tertîb-i Sâni. (C.2). Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye.
- Mektepler Meselesi. (19 Eylül 1908). *Yeni Gazete*.
- MMZC*, (15 Mayıs 1325 Cumartesi). Devre: 1, Cilt: 2, İçtima Senesi: 1, 82. İnikad, 40.
- MMZC*, (23 Mayıs 1325 Cumartesi). Devre: 1, Cilt: 1, İçtima Senesi: 1, 86. İnikad, 124.
- Musa Kazım. (Eylül 1325). Kütüb-ü kelâmiyenin ihtiyâcât-ı asra göre ıslah ve te'lifi, beyne'l-müslimin mezahib-i muhtelifenin tevhidi, medreselerde tedrisatın ıslahı 2. *Sırat-ı müstakim*, 3 (54). 23.
- Mustafa Celalettin Paşa, (2014). *Eski ve modern Türkler*. İstanbul: Kaynak.
- Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Nizamnamesi*. (1327). 1327 senesi Umumi Kongresince tanzim olunmuştur. Selanik: Rumeli.

- Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti Program ve Nizamnamesidir.* (1332). 1332 senesi umumi Kongresi'nde tadil ve kabul olunmuştur. İstanbul: Tanin.
- Safa, P. (1999). *Türk inkılabına bakışlar*. İstanbul: Ötüken.
- Satı (Bey). (11 Nisan 1329). Elifba meselesi. *İçtihad*, (61), 1327-1329.
- Taşdemirci, E. (2001). Türk eğitim tarihinde azınlık okulları ve yabancı okullar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (10), 13-30.
- Tunaya, T. Z. (1988). *Türkiye'de siyasal partiler* (C.1). İstanbul: İletişim.
- Unat, F. R. (Toplayan ve Tertip Eden). (1927). *Maarif düsturu*. (C.1/2). Ankara: Maarif Vekaleti.
- Uyanık, E. (Haziran 2009). II. Meşrutiyet döneminde toplumsal bir mühendislik aracı olarak eğitim: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eğitim politikaları (1908-1918). *Amme İdaresi Dergisi*, 42 (2), 71-84.
- Ülken, H. Z. (1979). *Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi*. İstanbul: Ülken.
- Ülkütaşır, M. Ş. (2000). *Atatürk ve Harf Devrimi*. Ankara: TDK.
- Yalçın, H. C. (12 Eylül 1324-1908). Siyaset: Dâhili: Osmanlı Terakki ve İttihad Cemiyetinin siyasi programı. *Tanin Gazetesi*. 1.
- Yalçın, H. C. (4 Haziran 1325/17 Haziran 1909). Siyaset: Mektepler meselesi nasıl çıktı? *Tanin Gazetesi*. 1.